

2. KONU

Türkçede ‘Konu’nun Özellikleri

☑ Anlamsal Özellikler:

- ▶ Tipik bir konu, ‘özümlü’ (specific) AÖ’ler ile oluşturulur:

- (4) a. *Ali* okula gitti.
b. *Adam* birden ayağa kalktı.
c. *(Bu) kitabı* alabilir miyim?
d. *Bir öğrenci* kopya çekmiş.

- ▶ Literatürde tersi söylenmesine karşın, Türkçede ‘özümlü olmayan’ (non-specific) AÖ’ler de konu olabilir (İşsever, 2000, 2003):

- (5) a. *Bir hayır kurumuna* bağış yapmak istiyorum.
b. *Bir hayırsever* bana da bir araba alsın!

☑ Sözdizimsel Özellikler:

- ▶ Türkçede konular kesin olarak tümce-başında bulunur (bkz. önceki örnekler).
- ▶ Tümce-başında birden fazla konu da bulunabilir:

- (6) A: Duydun mu, Kaan Selen’i sinemaya davet etmiş.
B: *Selen’i sinemaya* Mert davet etmiş. Kaan değil.

☑ Sesbilimsel Özellikler:

- ▶ Konuların en belirgin özelliklerinden biri, *birincil tümce vurgusu* (ya da A-vurgusu) adı verilen ve ‘odak’ için kullanılan vurguyu almamasıdır. Çeşitli dillerde konular *ikincil tümce vurgusu* (ya da B-vurgusu) adı verilen daha zayıf karakterli bir vurgu alır. Konuların bu biçimde işaretlenmesi, Türkçe için ‘seçimlik’ görünmektedir. Dolayısıyla, Türkçede konular kesin olarak sözdizimsel ölçütlere göre, yani tümcedeki yerlerine göre belirlenir.

3. EKLENTİ

BY’nin eklenti bileşeni, aslında çok ilginç özelliklere sahip olmayan, daha çok konuları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Önvarsayımın bir parçası olduklarından ‘konusal’dırlar ama ‘konu’ yorumu ayrı ve özel bir kullanımsal işlev taşıdığından, eklentileri konulardan ayırmak gerekir. Pek çok dilde bu ikisinin kesin yapısal ayrımı olmasa da, Türkçe bu açıdan ilginç bir kanıt sunmaktadır: Türkçede eklentiler, konulardan *kesin olarak* sözdizimsel özelliklerle ayrılmaktadır (İşsever, 2000, 2003):

- ▶ Türkçede eklentiler kesinlikle tümce-başı konumunda bulunamaz.
- ▶ Eklentiler için Türkçede özel bir sözdizimsel alan vardır: eylem-arkası

- (7) A: Duydun mu, Kaan Selen’i sinemaya davet etmiş.

- a. B: *Sinemaya* Mert davet etmiş Selen’i.
b. B: Mert davet etmiş Selen’i *sinemaya*.

- ▶ Eklentiler, sesbilimsel olarak da konulardan ayrılır. Konular (Türkçede seçimlik olarak) B-vurgusu almasına karşın, eklentiler hiçbir tümcesel vurgu almaz.

4. ODAK

Tümcedeki tek yeni bilgi odak olduğundan, odağın yöntembilimsel olarak incelenmesinde genellikle soru-yanıt testi kullanılmaktadır.

- (8) a. Okan kitabı nereye bıraktı?
b. Okan kitabı [OD MASAYA] bıraktı.
c. # [OD OKAN] kitabı masaya bıraktı.

Önvarsayım: (Jackendoff, 1972)

Okan kitabı x bıraktı.

Odak: MASAYA

Odağın evrensel olarak *birincil tümce vurgusu* aldığı kabul edilmektedir. Bu, Türkçede ve hemen tüm dillerde odağın en temel ve belirleyici özelliğidir.

Odağın işaretlenmesinde kullanılan bir diğer dilsel yapı da sözcük dizilişidir. Örneğin, Türkçede sözcük dizilişinin oynak olmasının (bkz. ör. (3)) temel nedeninin, bilgi yapısının sözcük dizilişi ile işaretlenmesi olduğu kabul edilmektedir (Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983; Kılıçaslan, 1994 vs.). (Sözcük

TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISININ GERÇEKLEŞMESİ: konu ve odak

Selçuk İşsever

dizilişini bu amaçla kullanan diğer dillere örnek olarak Fince, Katalanca ve Macarca verilebilir.)

- (9) a. Okan kitabı nereye bıraktı?
Okan kitabı [OD MASAYA] bıraktı.
b. Kitabı masaya kim bıraktı?
Kitabı masaya [OD OKAN] bıraktı.
c. Okan masaya ne bıraktı?
Okan masaya [OD KİTABI] bıraktı.

Türkçede odağın en tipik özelliklerinden biri, eylem arkasında bulunamamasıdır (Erguvanlı, 1986; Erkü, 1985 vs.). Bunun temel nedeni, Türkçede eylem arkası konumun vurgu barındırmamasıdır:

(10) (Çağla sinemada kimi gördü?)

Çağla sinemada gördü [OD ARKADAŞINI].

Odağın sözcük dizilişi ile işaretlenmesi konusundaki temel sorun, odaklanan birimin mi yoksa önvarsayımsal birimlerin mi taşındığını bulmaktır. İlk durumda odak için ayrılmış bir sözdizimsel konum var demektir. İkinci durumdaysa böyle bir konum yoktur. Bir görüşe göre Türkçede böyle bir sözdizimsel odak konumu bulunmaktadır; bu konum eylemin hemen önündedir (Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983; Demircan, 1996; Hoffman, 1995 vs.):

(11)

özne	nesne ₁	nesne ₂	odak	eylem
Okan	kitabı	t _i	MASAYA _i	bıraktı
t _i	Kitabı	masaya	OKAN _i	bıraktı
Okan	t _i	masaya	KİTABI _i	bıraktı

Diğer bir görüşe göre ise, farklı nedenlerden dolayı, Türkçede böyle bir sözdizimsel odak konumu yoktur:

sesbilimsel strateji Göksel & Özsoy, 1998:

Türkçede odaklama, sözcük dizilişi ile değil, vurgunun odaklanacak birimin üzerine kaydırılmasıyla yapılır.

sözdizimsel strateji Kural, 1992; Vallduví & Engdahl, 1996:

Türkçede odaklama sözcük dizilişi ile yapılır. Ancak, taşınan, odaklanacak birim değil, önvarsayımsal olan birimlerdir. Yani, odaklanacak birim yerinde kalmakta, diğerleri başka konumlara taşınmaktadır.

(12)

a.

özne	nesne	odak	eylem
Ahmet	t _i	BİR KİTAP _i	okumuş
t _i	* Bir kitap	AHMET _i	okumuş

← bozuk tümce

b.

x	özne	nesne	eylem
	Ahmet	OKULA	gitti
Okula _i	AHMET	t _i	gitti
	Ahmet	okula	GİTTİ

Yukarıdaki iki görüşün de doğru olduğu noktalar vardır. Gerçekte, Türkçede iki odaklama stratejisi de kullanılmaktadır (Vallduví & Engdahl, 1996). Ancak, bunların niçin aynı dilde bir arada bulunduğu sorusunu yanıtlamak önemlidir. Bu sorunun yanıtı, her iki stratejinin de farklı işlevler taşıdığı biçimindedir (İşsever 2000, 2003):

Sesbilimsel strateji: karşıtsal odak (contrastive focus)
Sözdizimsel strateji: sunucu odak (presentational focus)

KARŞITSAL ODAK

: Odaklanan birim, konuşucuların ortak olarak bildiği, kapalı uçlu bir kümenin üyesidir. (yarı-yeni bilgi)

(13) Ahmet nereye gitti? Okula mı eve mi?

Ahmet [OD OKULA] gitti.

SUNUCU ODAK

: Odaklanan birim dinleyici tarafından bilinmemektedir. (tümüyle yeni bilgi) (bkz. önceki örnekler)

Bu iki strateji, Türkçede birbirinden gerek işlevsel, gerekse yapısal olarak kesin biçimde ayrılmaktadır.

İşlevsel ayırım: sesbilimsel strateji: karşıtsal odak
sözdizimsel strateji: sunucu odak

TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISININ GERÇEKLEŞMESİ: konu ve odak

Selçuk İşsever

Yapısal ayırım: karşıtsal odak alanı: tümcenin tümü
Sunucu odak alanı: eylemin hemen ötündeki konum

- (14) a. Çağla sinemada [OD ARKADAŞINI] gördü.
b. Çağla [OD SİNEMADA] arkadaşını gördü.
c. [OD ÇAĞLA] sinemada arkadaşını gördü.
d. Çağla sinemada arkadaşını [OD GÖRDÜ].

Karşıtsal odak, tümcedeki her konumda bulunabilir.

- (15) a. (Çağla sinemada kimi gördü?)
Çağla sinemada [OD ARKADAŞINI] gördü.
b. (Çağla arkadaşını nerede gördü?)
Çağla [OD SİNEMADA] arkadaşını gördü.
Çağla arkadaşını [OD SİNEMADA] gördü.

Sunucu odak, yalnız eylem ötünde bulunabilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkçede eylem arkasında odaklı birim bulunamaz. Bu, hem karşıtsal odak hem de sunucu odak için geçerlidir.

2.1. ODAK BELİRLEYİCİ BİRİMLER

Kimi sözdizimsel kategoriler odakla çok daha yakından ilişkilidir. Soru-öbekleri ve olumsuzlama, hemen tüm dillerde belirtisiz (unmarked) odak durumundadır. Türkçe açısından, eğer tümcede vurgulu başka bir birim yoksa, bu kategorilere ait birimler birincil tümce vurgusu alır ve odaklanır:

- (16) a. Ali [OD KİMİ] gördü?
b. Kaya bugün eve [OD GELMEYECEKMiŞ].

Tümcede başka bir birimin vurgulu olması durumunda, bu vurgulu birim odaklanır. Ancak, bu durumda yalnızca karşıtsal odak yorumu söz konusudur:

- (17) a. Oya Ahmet'i gördü, tamam. Peki, [OD ALI] kimi gördü?
b. A - Cem bugün eve gelmeyecekmiş.
B - Hayır, [OD KAYA] bugün eve gelmeyecekmiş.

Türkçede birlikte buldukları sözcüğü belirtisiz olarak odaklayan birimler vardır. *da* bağlacı ve *bile*, *yalnız*, *ancak* gibi belirteçler böyledir:

- (18) a. Sinemaya [OD ALI] de gelecekmiş.
b. Sinemaya [OD ALI] bile gelecekmiş.
c. Sinemaya yalnız [OD ALI] gelecekmiş.
d. Ali ancak [OD YARIM SAAT] izin alabilmiş.

Bunların dışında, *özgül olmayan* (nonspecific) AÖ'ler de belirtisiz odak durumundadır:

- (19) Üst katta [OD BİR ÇOCUK] ağlıyor.

2.2. ODAK YANSIMASI

Tümcenin odağı, birincil tümce vurgusu alan birimden daha büyük olabilir:

- (20) [OD Okan [OD kitabı [OD [OD MASAYA] bıraktı].
a. Okan kitabı nereye bıraktı?
b. Okan kitabı ne yaptı?
c. Okan ne yaptı?
d. Ne oldu?

Odak yansımalarının tüm dillerdeki tipik özelliği, yalnızca sunucu odağın kendi odak özelliğini yansıtabilmesidir. Karşıtsal odak, özelliğini yansıtamaz.

Odaklama ve genel olarak da bilgi yapısı üzerindeki çalışmalar, bugün üretici ve işlevsel dilbilgisi, anlambilim, kullanımbilim, bilgisayarlı dilbilim, bilişsel dilbilim gibi alanlarda yoğun olarak sürdürülmektedir.

Türkçede odaklama ile ilgili anlaşılammış pek çok yön, dolayısıyla da yanıtlanacak pek çok soru bulunmaktadır. Bunlardan bir bölümü şöyledir:

- Tümcenin derin yapısında belirli bir odak konumu bulunmakta mıdır?
- Odak ile soru sözcükleri ve olumsuzlama arasındaki ilişkinin sınırları nelerdir?
- Karşıtsal odak hangi dilbilgisel süreçlerden etkilenir ve dilbilgisinin hangi bileşeninde (sözdizimsel, sesbilimsel, anlambilimsel bileşenler) üretilir?

KAYNAKLAR

- DEMİRCAN, Ömer (1996), *Türkçenin Sözdizimi*, Der Yayınları, İstanbul.
- ERGUVANLI, Eser (1984), *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, University of California Publication in Linguistics, cilt. 106, California Üniversitesi yayını, Berkeley, Los Angeles.
- ERKÜ, Feride (1983), *Discourse Pragmatics and Word Order in Turkish*, Minnesota Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- GÖKSEL, Aslı & Sumru ÖZSOY (1998), "Is There a Focus Position in Turkish?", Basılmamış bildiri metni, IX. Uluslararası Dilbilim Konferansı, Oxford Üniversitesi.
- HOFFMAN, Beryl (1995), *The Computational Analysis of the Syntax and Interpretation of "Free" Word Order in Turkish*, Basılmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi.
- İŞSEVER, Selçuk (2000), *Türkçede Bilgi Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- _____ (2003), "Information Structure in Turkish: the word order-prosody interface", *Lingua*, 113: 1025-1053, Elsevier.
- JACKENDOFF, R. (1972), *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT yay., Cambridge.
- VALLDUVÍ (1992)
- KILIÇASLAN, Yılmaz (1994), *Information Packaging in Turkish*, Edinburgh Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KURAL, Murat (1992), *Properties of Scrambling in Turkish*, basılmamış metin, taslak 1, UCLA.
- Vallduví & Elisabet ENGDAHL (1996), "The Linguistic Realization of Information Packaging", *Linguistics*, 34, s: 459-519.